

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI PEDAGOGIKA FAKULTETI BOSHLANG'ICH
TA'LIM VA SPORT TARBIYAVIY ISH YO'NALISHI I BOSQICH 102-GURUH
TALABASI MAMATOVA DINARANING UMUMIY PEDAGOGIKA FANIDAN
TAYYORLAGAN**

MUSTAQIL ISHI

Termiz – 2016

Reja:

1. Defektologiya fani, uning predmeti va dolzarb masalalari.
2. Sensor nuqsonli bolalar va ularning tarbiyasi.
3. Oligofrenopedagogika fanining bahsi va undan foydalanish uslublari.
4. Aqli zaif o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish va o'rganishning o'ziga xosligi.

Mavzuning maqsadi: ta'lim oluvchilarda defektologiya fanining maqsad va vazifalarini, shuningdek, defektologiya fanining tarmoqlari, hozirda mustaqil fan sifatida surdopedagogika, tiflopedagogika, oligofrenopedagogika va logopediya fanlarining mazmun-mohiyatini ochish.

Mavzu bo'yicha tayanch iboralar: maxsus pedagogik defektologiya, ano'al bolalar, surdopedagogika, tiflopedagogika, oligofrenopedagogika va logopediya, eshitishida nuqsoni bor bolalar, tug'ma nuqsonlar, ko'zi ojiz bolalar, zaif ko'ruvchi bolalar, kar-soqov bolalar, og'iz nutq nuqsonli bolalar, ruhan sust rivojlangan bolalar, aqli zaif bolalar, yordamchi maktab, oligofren bolalar, ruhiy ortopediya, sensor madaniyat, pedagogik xususiyat.

Defektologiya fani va uning dolzarb masalalari

Defektologiya fani - bu jismoniy va ruhiy rivojlanishida nuqsoni bor bolalarning psixofiziologik rivojlanishidagi xususiyatlari - ni o'rganadigan, ularning ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanadigan fan. Defektologiya so'zi lotin tilida **defektus** - «nuqson, kamchilik», **logos** - «ta'limot, o'rganish» degan ma'nolarni anglatadi. Jismoniy va ruhiy rivojlanishda nuqsonlari bor bolalar ano'al bolalar deyiladi (yunoncha «ano'al» - «odatdan tashqari», «noraso» degan ma'nolarni bildiruvchi so'z). Hozirgi kunda chet davlatlarda bunday bolalar «maxsus yordamga muhtoj bolalar» deb ham yuritiladi. Defektologiya fanining mavzui bahsi - ano'al bolalardir. Defektologiya fanining vazifasi - ano'alialarning kelib chiqish sabablari, turlari, ano'al bolalarning psixofiziologik rivojlanishidagi xususiyatlarini o'rganish, shular asosida differensial va integratsiyalashgan ta'limni tashkil etish, ularning ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanishdir. Defektologiya fanining maqsadi - ano'al bolalar

bilan differensial va integratsiyalashgan ta'limni tashkil etish uchun zarur bo'gan shart-sharoitlarni o'rganish, ulardagi nuqson va kamchiliklarni bartaraf etish, ko'pensatsiyalash, iloji boricha korreksiyalash, ko'zga ko'rinmaydigan darajagacha kamaytirish yo'lari, usullarini belgilash va o'qituvchilarga ko'rsatib berishdir.

Defektologiya nisbatan yosh fan. Bu sohaning rivojlanishi - da atoqli psixolog L.V.Zankov, L.S.Vigotskiylarning xizmati katta. Ular ano'al bolalalar bilan rivojlantiruvchi ta'limni olib borish kerakligini, korreksiya, ko'pensatsiya usullari va bularni amalga oshirish yo'larini fanga kiritdilar. L.S.Vigotskiy «Defektologiyaning asosiy muammolari» kitobida ano'al bolalarning nafaqat «salbiy», balki «ijobiy» to'vonlarini ham o'rganib, aniqlab, shu - larga tayangan holda va ularning potensial imkoniyatlarni inobatga olib turib, ta'lim-tarbiya ishlarini tashkil etish zarurligiga diqqat - ni jalb etdi.

O'zbekistonda defektologiya fani 1967-yildan rivojlana boshladi. Shu yili Nizo'iy no'idagi TVDPIning pedagogika va psixologiya fakultetida oligofrenopedagogika bo'imi tashkil etildi. 1972-yilda oligofrenopedagogika kafedrasi o'z faoiyatini boshladi. 1983-yilda surdopedagogika bo'imi qo'shildi. 1984-yilda esa mustaqil kunduz - gi va sirtqi defektologiya fakultetlarida oligofrenopedagog, surdopedagog, tiflopedagog, logoped mutaxassisliklari bo'yicha kadrlarni tayyorlash ishlari boshlab yuborildi. Hozirgi kunda oligofrenopedagogika va logopediya, defektologiya fanining klinik asoslari va surdopedagogika kafedralari qo'shib, maxsus pedagogika va metodika kafedrasiga aylantirildi, u o'z faoiyatini pedagogika va defektologiya fakultetida amalga oshirmoqda.

Defektologiya fanining rivojlanishi natijasida undan quyidagi tamomlar mustaqil fan sifatida ajralib chiqdi: **surdopedagogika** (lotincha, surdus - «kar, gung» so'zidan olingan), eshitishda nuqsoni bo'gan bolalarning ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanadigan fan; **tijiopedagogika** (yunoncha tiflos - «ko'r, so'qir» so'zidan olingan), ko'rishda nuqsoni bo'gan bolalarning ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanadigan fan; **oligofrenopedagogika** (yunoncha- oligos - kam, fren- aql so'zlaridan olingan) - aqliy to'ondan zaif bolalarning ta'lim-tarbiyasi bilan shug'ullanadigan fan; **logopediya** (yunoncha logos - «so'z», padeo

- «tarbiyalash» soʻzlaridan olingan) - bolalarda ogʻir nutqiy nuqson- larni oʻrganish, uning oldini olish, bartaraf etish yoʻllari, usullarini oʻrganadigan fan.

Sensor nuqsonli bolalar

1. Eshitish va nuqsonlari bor bolalar

Nutq — murakkab ruhiy faoliyatdir. U ruhiy jarayonlarning tarkib topishiga va bolaning umuman barkamol boʻlib oʻsishiga katta taʼsir koʻrsatadi. Nutq eshituv organlari vositasi bilan idrok etish- ga asoslangan boʻlib, atrofdagilarga taqlid etish yoʻi bilan rivojlanib boradi. Ogʻzaki nutqning shakllanishida eshituv analizatori, nutqni harakatga keltiruvchi analizator eshituv analizator bilan mahkam bogʻlangan holda ishlaydi. Eshituv analizatorining rivojlanishi esa koʻp jihatdan talaffuzga bogʻliq. Bola nutqining oʻsib borishi tovushlar talaffuzi, fiziologik va fonematik eshitishning kamol topib borish darajasi bilangina xarakterlanib qolmay, balki, eng muhimi, oʻz nutqi va atrofdagilar nutqidagi soʻzlarning tuzilishi, tovush tarkibini farqlay bilish qobiliyati bilan ham xarakterlanadi. Soʻz tarkibini anglab olishdan iborat bu qobiliyat grammatik va leksik koʻponentlarning rivojlanishida ham muhim ahamiyatga ega.

Ikkala signal sistemasi, shuningdek, idrok va soʻzning oʻzaro aloqada boʻlishi aqliy rivojlanishning negizini tashkil etadi. Koʻrish nuqsonlari bor bolalar Tiflopedagogikada koʻzi ojiz bolalar koʻr va zaif koʻruvchi bolalar guruhlariga boʻlinadi. Koʻr bolalarning koʻrish qobiliyati keskin kamaygan (total koʻrlilik) yoki korreksiya qoʻlanilganda (koʻzoynak tutilganda) ham koʻrish oʻtkirliги 0,04 gacha pasaygan (yaʼni, bunday bolalar amalda koʻr) boʻadi. Zaif koʻruvchi bolalarda koʻrish oʻtkirliги 0,05 dan to 0,04 gacha boʻlishi mumkin. Ushbu guruhdagi bolalar tevarak-atrofni koʻrish analizatori orqali idrok etadi. Oʻrttirilgan koʻrish anoʻiyalari traxoʻa, chechak, soʻzak, koʻz sili, qizamiq, skarlatina va boshqa kasalliklar oqibatida paydo boʻlishi mumkin. Aholiga davolash-profilaktika, oftalmologiya yordamining yaxshilanishi hamda tibbiyot sohasidagi katta yutuqlar qoʻga kiritilganligi munosabati bilan zaif koʻruvchi bolalarning koʻz kasalliklari ham ancha

kamaydi. Ko'zi ojiz bolalar ko'r tug'ilgan va ko'r bo'ib qolgan bolalar deb ikki guruhga ajratiladi. Birinchi guruhga tug'ilgandan va tug¹ Ugandan so'ng to uch yoshgacha bo'gan davr ichida ko'rish qobiliyati zaif bolalar kiritilsa, ikkinchisiga keyinchalik ko'zi ojiz bo'ib qolgan bolalar kiritiladi. Ko'zi ojiz bolalar uchun maktabgacha tarbiya muassasalari, maktab-internatlar mavjud. Bu joylarda ishlar ko'pensatsiya, korrek- siya yo'nalishida amalga oshiriladi. Og'lr nutqiy nuqsonlari bor bolalar Maxsus yordamga muhtoj ano'al bolalarga og'lr nutq nuqson- lariga ega bo'gan bolalar ham kiritiladi. Nutq nuqsoni logopediya fanida «muayyan tilning me'yorida chetga chiqish» deb ta'riflanadi. Nutq nuqsoni o'z-o'zidan barham topmaydi, balki vaqt o'gan sari yanada mustahkamlanib. zo'rayib boradi. Nutq nuqsoni gapiruv- chining yoshiga mos kelmaydi. Nutq nuqsoniga ega bo'gan kishi- lar logopedik yordamga muhtoj bo'adi. Og'lr nutq nuqsoni kishi- ning nafaqat nutqiga, balki, umumiy rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatali. Hozirgi kunda nutq nuqsonlarining turli klassifikatsiyalari mavjud. Nutq nuqsonlari asosan 3 ta katta guruhga ajratiladi. Fonetika - fonetik xarakterli nuqsonlar, sistemali nutq buzilishlari va yozma nutq nuqsonlari. Fonetika - fonematik nuqsonlarga tovushlar talaffuzidagi nuqsonlar, ovoz nuqsonlari, nutq sur'ati, tempi, ritmi va ravonligidagi kamchiliklar, nutqni idrok etishning buzilish oqibatida sodir bo'gan nuqsonlar kiritiladi. Sistemali nutq buzilishlarida kishining butun nutq sistemasi shakl- lanmaganligi natijasida u gapirmaydi. Bunday nuqsonli kishilarda qulog'l yaxshi eshitadi, oligofreniya yo'q. Sistemali nutq buzilishida nutqning umumiy rivojlanmaganligi kuzatiladi. Ruhan sust rivojlangan bolalar Ulgurmovchi o'quvchilar orasida ruhan sust rivojlangan bolalar ham uchrab turadi. Ularning bilish faoliyati markaziy nerv sistemasi- dagi modda almashinuvi buzilishidan kelib thiqqan. Yengil patologik o'zgarishlar vaqtinchalik buzilgan bo'adi. Ruhan sust rivojlangan bolalar aqliy darajasi jihatidan ikki guruh- ga bo'inadi. Yengil nuqsoni bor bolalar bular maxsus sharoitda 1-3 yil taMim-tarbiya olganlaridan so'ng o'qishni umumtaMim maktabining tegishli sinfida davo' ettirishlari mumkin. Ruhiy jihatdan rivojlanishida sezilarli darajada orqada qol- gan bolalar, bular o'rta maktabni bitirgunga qadar maxsus sharoitda o'qitilishi maqsadga muvofiqdir. So'nggi yillarda olimlar ruhiy sust rivojlangan bolalarni klinik-

psixologik jihatdan quyidagi xillarga bo'ishni tavsiya etmoqdalar:Konstitutsional;So'atogen;Psixogen;Serebral shaklli.Ruhan sust rivojlangan bolalar maxsus yordamga muhtoj, ular maxsus muassasalarda yoki differensial taMimga jalb etilishi kerak.Oligofrenopedagogika fanining bahsi va undan foydalanish uslublariOligofrenopedagogika - aqli zaif bolalarni tarbiyalash va o'qitish haqidagi fan bo'ib, defektologiyaning bir qismini tashkil qiladi. Peda- gogikaning umumpedagogik va didaktik prinsiplarini qo'lash shakli zaif bolalar tarbiyasida o'ziga xos xususiyatlar kasb etadi. TaMimiy materiallarni tanlash, mehnat tayyorgarligini aniqlash, aqli zaif bolalarni mehnat faoliyatiga jismoniy rivojlantirish ishlarining mazmuni tuzatishga yo'naltirilishi kerak. Korreksiyalash deganda. aqli zaif bolalarning jismoniy va ruhiy nuqsonlarini to'g'rilash, yumshatish, hayotga moslashtirish tushuniladi. Tuzatish ishlarida nuqsonli bola- ning rivojlanish imkoniyatlariga asoslanadi.Bosh miyaning organik buzilishi natijasida bilish faoliyatlarining turg'un pasayishi kelib chiqadi. Aqli zaif bolalarni o'qitish, tarbiya- lash va ularni o'rganishning nazariy masalalari qator hozirgi zamon fan yutuqlariga asoslanadi.Oligofrenopedagogika maorif xodimlarini, ota-onalarni, defektologiya fakulteti talabalarini yordamchi maktablardagi ta'lim-tarbiya ishining o'ziga xos to'onlari, aqli zaif bolalarning bilim egallash xususiyatlari haqidagi tegishli ma'lumotlar bilan qurollantiradi. Har bir fanda bo'ganidek, oligofrenopedagogika ham o'ziga xos rivojla- nish, shakllanish tarixiga ega. Aqli zaif bolalar ta'lim- tarbiyasi masalalari bilan shug'ullanish ishlariga ikki yuz yildan oshgan bo'sada, bir tizimda atroflicha bir butun, tugallangan ishlar XX asr boshlariga to'g'ri keladi.Oligofrenopedagogika fanining dastlabki boshlang'ich davri aqli zaiflikni o'rganish asosan 1926-yillarga to'g'ri keladi. L.S.Vigotskiy oligofrenopedagogika fanining asoschisi hisoblanadi. U o'z mas- lakdoshlari bilan hamkorlikda aqliy nuqsonga ega bo'gan bolalar- ga ta'lim-tarbiya berishni nazariy hamda amaliy to'ondan asoslab bergan.**Aqli zaif o'quvchi!ar** faoliyati natijalari va yordamchi maktab muassasa-hujjatlarini o'rganish. O'quvchilarning yozma va boshqa ishlarini tahlil qilish natijasida o'quvchilar faoliyatining sabablari va uslublari haqidako'p qirrali material olinadi, ularning o'rganilayotgan pedagogik hodisaga nisbatan

munosabatini aniqlash imkoni tug'lladi. Aqli zaif o'quvchilarning shaxsiy varaqalari, tibbiyot kartalari, majlislar va kengashlar protokollari, sinf daftarlari va hisobot materiallari bilan tanishuv tadqiqotchini foydali ma'lumotlar bilan qurollantiradi. Pedagogik tajriba, agar u maxsus uyushtirilgan va qat'iy hisobga olib borilsa, ta'lim va tarbiyaning u yoki bu metodi, usulini tajriba tariqasida qo'llash va sinab ko'rish demakdir. Pedagogik tajriba - ning asosiy funksiyasi pedagogik ta'sir o'kazishning ayrim elementlari va ularning natijalari o'rtasidagi sabab-oqibatli aloqalarni aniqlashdan iborat. Aqli zaif o'quvchilarning turli yoshdagi psixologik xususiyatlarini, bilimlarini, malakalarini o'zlashtirishning psixologik qonuniyatlari, ularni mehnatga, mehnat faoliyatiga tayyorlashni, ular shaxsining kamol topib borish qonuniyatlarini o'rgatadi. Oligofrenopedagogika - aqli zaif bolalar ishtirok etadigan pedagogik jarayon bilan bog'liqdir. Bu holat bolaning yoshligidagi anato'ik. fiziologik, ruhiy ma'lumotlarning zarurligini taqozo etadi. Oligofrenopedagogikaning hozirgi paytdagi vazifalari Aqli zaif o'quvchilarda shaxs ma'naviy va irodaviy fazilatlarini shakllantirish, mehnatsevarlikni, o'qish istagini tarbiyalash, bilish faolligini va mustaqilligini shakllantirish, shaxsni takomillashtirish, o'qitishning tarbiyaviy ta'siri, o'quv materialining izchilligi, sistemaligi - didaktikani rivojlantirishning muhim yo'nalishlaridir. Oligofrenopedagogikaning vazifalaridan biri aqli zaif o'quvchilarning umumiy rivojlanishini faollashtirishdan, rivojlanishning umumiy ta'lim darajasini oshirish uchun maxsus shart-sharoitlar yaratishdan iboratdir. Bu o'rinda tabiat, hodisalarini bevosita kuzatish, bolalarning shaxsiy tajribasiga tayanish, o'quv materialini tanlash va bayon etishning izchil mantiqqa egaligi katta ahamiyat kasb etadi. Boshqa bir vazifa aqli zaif o'quvchilarda abstrakt tafakkur hosil qilish imkoniyatlarini qidirishdan iboratdir. Ba'zi pedagog va psixologlar o'quv materialini muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun aqliy xarakterlarni bosqichma-bosqich egallash nazariyasi (P.Ya.Galperin, N.F.Talizina va boshqalar) qo'llashni tavsiya etishadi. Eng avvalo, aqli zaif o'quvchilar fikrlash vazifasini aniq va ravshan anglab olishlari kerak. So'nggi predmetli harakat bosqichi, ya'ni fikrlash faoliyati asosan maxsus tanlangan predmetlar yoki ularning o'rnini bosadigan rasmlar, sxemalar, chizmalar va shu kabilar (masalan bola sanash bilan bir

vaqtda kubiklarni ham ko'radigan boisa) yordamida keladigan bosqichdir. Bundan keyingi bosqichda yordamchi maktab o'quvchilarining aqliy harakatlari nazariy tarzda, ammo, muqarrar tarzda tashqi vaziyatga tayangan holda yuz beradi. Masalan, aqlli o'quvchi materialni o'qiyotib, o'z fikrini bildirishda o'zicha so'zlab yoki ovoz chiqarib turadi. U, shuningdek, nazariy jihatdan mulohaza qilarkan, ko'ragazmali qurollarga, tekstlarga va boshqa moddiy o'quv obyektlariga murojaat qilishi mumkin. Aqli zaif o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish va o'rganishning o'ziga xosligi Aqli zaiflikni keltirib chiqaradigan sabab-oqibat xususiyatlari endogen xususiyatlarga ega. Aqli zaiflikning mohiyatini nuqsonning moddiy asosi bilan bog'liq bo'ib, bosh miyaning organik buzilishini ko'rsatadi. Boshqacha qilib aytganda, aqli zaiflikning moddiy sifati deb kasallangan bosh miya e'tirof etiladi. Bu kasallik sabab-oqibati natijasida bolaning bilish faoliyatlari keng ma'noda buzilib, aqliy rivojlanish tezligi, samaradorligi pasayadi. Bosh miya kasalliklarining kelib chiqishiga ko'ra ularni endogen va ekzogen sabablarga bo'lishimiz mumkin. Aqli zaiflikni keltirib chiqaruvchi sabablar turli ilmiy, uslubiy, psixologo-pedagogik va tibbiy adabiyotlarda turlicha bayon etiladi. Bu sabablarni qisqacha quyidagicha ifodalashimiz mumkin.

- Ho'ila davrida turli ta'sir etuvchi infeksiya, intoksikatsiya va turli jarohatlar;
- Tug'llish vaqtidagi jarohat asfikasiya;
- Chaqaloqning ilk yoshida salbiy ta'sir etuvchi yuqumli intoksikatsiya, ovqatlanishning buzilishi, tashqi ta'sir (ekologiya) va bosh- qalar;
- Turli irsiy yo'l bilan avloddan avlodga o'tadigan gen, xro'oso- ma kasalliklari.

Aqli zaif bolalar bosh miyasi chuqur zararlanganligi sababli barcha oliy asab faoliyatlari buzilgan bo'adi. Patologik buzilishlar shart- siz reflekslarning hosil bo'lishida ham namoyon bo'adi. Bu buzilishlar bosh miyaning qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlarida ham o'z aksini topadi.

Aqli zaif bola faoliyatida tashabbuskorlik, mustaqillikka intilish kabi shaxsiy xususiyatlar bo'maydi. O'zlarining mustaqil ishlarini aqliy jihatdan tushuntirib bera olmaydilar. Shu bois ular doim yordamga muhtojdirlar.

Oligofreniyaning eng og'ir darajasi - «idiot»lik bo'lib, ularda qo'pol, rivojlanmagan idrok bo'adi. Atrof-muhitga bo'gan muno- sabati risoladagiday emas. O'z shaxsini aniq bilmaydi. Ularning tafakkuri deyarli yo'q. Ular o'zlariga qarab gapirilgan gapdan ko'ra mimika va yuz harakatlarini nisbatan ilg'ab oladilar. «Idiot»lar nut- qi ma'nosiz tovushlardan, ba'zan alohida so'zlar yig'Indisidan iborat bo'lishi mumkin.

O'zlarining xursandchiligini harakat. qichqirish, mimika harakat- lari bilan namoyon etsalar, xafagarchiliklarini esa qaysarlik, o'z tana organlarini jarohatlash bilan ko'rsatishlari mumkin.

Xulqlari, asosan, ularning o'z talablarini qondirish bilan bog'liq. Ba'zilar bir xildagi steriotip harakatlar qiladilar. Ritmik ravishda tana harakati, bir xildagi bosh, bo'g'lnlar harakatini kuzatish mumkin. Idiot darajadagi aqliy nuqsonlikda turli tutqanoqlar kuzatilishi, ba'zan jismoniy rivojlanishda qo'pol nuqsonlar uchrashi - teri nuqsonlari, ichki organ kamchiliklari, endokrin va modda almashinuvining buzi- lishini ko'rish mumkin.

1. O'maviy maktab o'quvchilari orasida oligofren bolalar uchrab turadi. Ularning aqliy jihatdan o'smaganligiga ona qornida bo'gan davrida muayyan miya sistemalarining yoki hayotining ilk davrida tashqi zararli ta'sirlar sabab bo'gan.

Patologik irsiyat ham muayyan rol o'ynagan bo'lishi mumkin. Bu narsani aytib o'ish shuning uchun ham muhimki, bolaning kamol topib borishining ancha keyingi davrlarida vujudga kelgan aqliy zaiflik oligofreniya uchun xarakterli bo'gan xususiyatlardan farq qiladigan boshqa xususiyatlarga egadir.

Oligofreniya keltirib chiqaradigan sabablar xilma-xildir. Ularga onaning ho'iladorlik paytida yuqumli kasalliklarga yo'iqishi (og'lr virusli gripp, tif, qizilcha, ona organizmidagi turli parazitlarning ho'ilaga yuqishi, toksiplazmoz, sifilis vaqtidagi spiroxeta), xo'ila- ning shikastlanishi, ota-onaning spirtli ichimliklar iste'mol qilishi va boshqalar.

2. Aqli zaif bolalarni o'rganish, bilim berish, korreksion rivojlantirish. Oligofrenopedagogika fanining mavzu bahsi aqli zaif bolalar ta'lim-tarbiyasi, ulardagi nuqsonni tuzatish defektolog miya fanining alohida e'tibor berib kelgan sohasidir. Aqli zaiflikning yengil darajalarida bu nuqson tashqaridan qaraganda uncha ko'zga tashlan- maydi. Bunday bolalarni odatdagi nuqsonsiz tengqurlaridan ajratish ko'pincha qiyin.

Bosh miya kasalliklari kelib chiqishiga ko'ra ichki (endogen) va tashqi (ekzogen) sabablarga bo'inadi.

Hozirgi vaqtda yordamchi maktabda, asosan aqli zaiflikning yengil darajasi - «debil» bolalar ta'lim oladilar. Bular bir toifaga kirmaydigan bolaiardir. Aqliy nuqsonning chuqurligiga qarab oli- gofreniyani uch darajaga ajratiladi: **debil, imbetsil** va **idiot**. Debil - birmuncha yengil darajada bo'lib, oligofreniyaning eng ko'p tarqalgan darajasidir. Yordamchi maktabga, asosan shu guruh bolala- ri saralanadi.

Imbetsi 1 lik - debil darajadan birmuncha og'ir darajada.

Aqli zaif o'quvchilarga ijtimoiy ta'lim-tarbiya berish ishlari res- publikamizda keyingi 25 yil ichida birmuncha tako'illashdi. Xalq maorifi qonunida ta'kidlanishicha, o'zlarining jismoniy va ruhiy nuqsonlari asosida umumta'lim maktablarida ta'lim-tarbiya olishga qodir bo'magan bolalar uchun maxsus umumta'lim maktablari va maktab- internatlari tashkil etilgan. Bu muassasalarda nuqsonli bolalar ta'lim- tarbiya olish va davolanish bilan birga ijtimoiy-foydali mehnatda qat- nashadilar.

Hozirgi zamon deffektologiyasi korreksion ta'lim-tarbiya ta'siri ostida ayrim nuqsonlar to'g'rilansa, ayrimini yumshatish, ayrimlarini esa ko'pensatsiya qilishga erishishga muvaffaq boimoqda. Bu bora- da mamlakatimizda bir qancha ilmiy metodik ishlar mavjud bo'lib, ular amaliyotda tasdiqlangan. Ishonchli g'oyalarnuqsonli bolalar- ga ta'lim-tarbiya berishning mohiyatini belgilovchi nazariy ishning metodologik asosini belgilaydi. Buning hammasiga ko'pincha aqli zaif bolaning xulq-atvor normasi buzilishiga, axloqiy nojo'ya qiliqlarga olib keladi. Bu qiyinchiliklar bartaraf qilinmaydi deb o'ylash noto'g'ri. Albat- ta, ular aqli zaif bola yordamchi maktabni tugatgandan keyin ham qis- man qoladi. Biroq, ta'lim jarayonida aqli zaif bolaning tafakkuri, nut- qi, qiziqishlari va bilish qobiliyatlarining rivojlanishi bilan bog'liq holda u axloqiy ham rivojlanib boradi. Yordamchi maktabda o'qishni tugatish arafasida bola hayotda o'z o'rnini tushunib etadi, kollektiv- da asosiy xulq-atvor normasini o'zlashtiradi. Shu vaqtda mehnatga to'g'li munosabat ham vujudga keladi.

Aqli zaif bolalar xarakteri - bu hayotiy ta'sir va tarbiyalar osti- da to'plangan va mustahkamlangan kishilar xulq-odati va aniq muno- sabati uslubidir. Kishining individual xarakter xususiyatlari ijtimoiy sharoit ta'siri ostida uning hayoti va tarbiyasida vujudga keladi. U yoki bu kishi xarakterining asosiy sifati qanday bo'lishini sharoit- ning o'zi belgilab beradi. Yordamchi maktabda o'quvchi xarakterining tashkil topishi buning uchun maksimal qulay sharoitni yaratish- ni talab qiladi. Maktabni hayot bilan bog'lash, xilma-xil faoliyat turla- rini tashkil qilish, bolalar tashkilotining ishi aqli zaif bola xarakterini tashkil topishi uchun juda muhimdir. Bunday sharoitda bola ijtimoiy faoliyatdan boy taassurot oladi, kollektiv oldida turgan masalalar- ni yechishda faol qatnashadi, uni hayoti to'liqqan va unda maqsadga intiluvchi, jamiyat qiziqishlari bilan yashovchi kishi xarakteri vujudga keladi.

Aqli zaif bolada dinamika stereotipi (harakatlar, fikrlarning o'zgarmasdan takrorlanishi, bir marta o'zlashtirib olingan fikrdan boshqa fikrga o'tishning qiyinligi) hosil qilish va o'zgartirish qiyin, bu hoi miya qobig'idagi nervjarayonlarining yetarli darajada harakatchan emasligidan dalolat beradi. Aqli zaif

bolani stereotip xulq-atvorini yo'qotish bilan bog'liq qiyinchiliklar, ular ko'pincha muayyan vaziyatga mos kelmaydi, shu bilan tushuntiriladi. Maktabning yordamisiz bola muhitning salbiy ta'sirini bosib o'la olmaydi, ko'pincha buning o'rniga unga moslashadi. Shuning uchun maktab ta'limi, estetik tarbiya vositalari, bolaning maktab jamoat tashkilotlaridagi ishi va hoka-zolardan foydalanib, yordamchi maktab o'quvchisi xarakterini vujudga keltirishga katta ahamiyat berilishi kerak.